

Elephant

En vanlig dag kan vara dagen som förändrar våra liv för alltid. Vems är felet när två till synes normala skolpojkar går in på sin skola och skjuter ner så många elever och lärare de kan? Regissören Gus Van Sant serverar inga enkla svar men antyder desto mer i denna grymma svanesång över en ungdom på väg att gå förlorad. En formmässigt annorlunda film inspirerad av tragedin på Columbine High School 1999 och andra liknande händelser.

Rekommenderad från gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

En bil kör vårdslöst genom de lugna gatorna i ett villasamhälle någonstans i USA. Det är en berusad far som kör sin son John till skolan, men som till slut beordras att sätta sig på passagerarsidan. Sonen tar nycklarna från fadern och kör själv sista biten.

I Watt High School är detta inledningen till en helt vanlig dag med triviala rutiner för de hundratals ungdomarna som vi ser sporta, ha lektioner, fotografera, äta lunch och bestraffas med kvarsittning.

Vi följer John, som lämnat kvar sin pappa i bilen utan bilnycklar, till rektorsexpeditionen där rektorn, Mr Lewis, sin vana trogen ger honom förmaningar om de upprepade förseeningarna. Därefter följer vi, som på måfå, några andra elever innan deras skola drabbas av den fruktansvärda katastrof som filmen kretsar kring.

Vi möter Elias som håller på att sammanställa sin fotoportofolie och som ber ett par han möter i parken att posera för honom. Michelle vägrar bära shorts på gymnastiklektionen och håller sig mest för sig själv. Den uppenbart omsvärmade Nathan som inte bara utsetts till skolans livvakt utan även är tillsammans med den populära Carrie.

Tjejrion Brittany, Jordan och Nicole skvallrar, pratar om shopping och kräks tillsammans upp skollunchen på skoltoaletten. På en lektion diskuterar Arcadia och hennes klasskamrater

homosexualitet. John som fått kvarsittning lämnar skolbyggnaden och möter då två kamouflagedrädda killar med stora bagar i händerna. De är Alex och Eric som varnar honom för att komma tillbaka. "Now the shit's going down." John blir chockad, han verkar inse att de menar allvar och börjar söka efter sin pappa som lämnat bilen. Han försöker också varna andra på väg in.

Vi ser nu några tillbakablickar. Under en fysiklektion framgår det att Eric rutinmässigt mobbas. Just här har några av killarna bestämt sig för att skjuta blöta papperstussar på honom. Om detta är den utlösande faktorn till det som senare händer är oklart men i nästa scen befinner han sig i skolans cafeteria där han talar om för en tjej i förbifarten att han håller på att skriva ner en plan han har. Hon kommer att få se.

Tidpunkten för Alex och Eric's hämnd närmar sig. Vissa av filmens scener återkommer men nu ur ett andra och ett tredje perspektiv. Elias beger sig till fotolabbet där han framkallar sin senaste rulle. Senare i korridoren möter han John som glatt låter sig fotograferas. I bakgrunden ser vi Michelle springa förbi efter att nyss ha skippat duschen i gymnastiken. Både Elias och Michelle kommer att befinna sig i biblioteket när Eric och Alex dyker upp med sina vapen. Brittany, Jordan och Nicole överrumplas däremot av Eric inne på tjejoaletten.

Vi ser i en andra tillbakablick hur Eric och Alex roar sig med

våldsamma dataspel och filmer om nazismen på teve. Men Eric är också en duktig pianist och spelar Beethovens Für Elise och Månskenssonat för Alex. Vi får se att de har en sexuell relation och de förseglar sin våldsamma pakt med en kyss i duschen innan de kör till skolan. "Today is the day." Större delen av vapenarsenalen har de behändigt beställt över Internet.

Med hjälp av en karta över skolans lokaler gör de upp sina planer. Samtidigt ser vi, som i en framåtblick, dessa konkretiseraras. Några inledande explosioner skall skrämna iväg eleverna så att de kan skjuta dem i flykten i korridorerna. Vapen har de så att det räcker. Automatgevär, knivar, pistoler och sprängämnen för en hel dag. De uppmanar varandra att "ha kul!" Sedan kör de lugnt iväg till skolan.

Elias hinner ta ett foto av mördarna innan de skjuter ner Michelle vid en bokhylla i biblioteket och sedan Elias. De tre tjejerna på toaletten dödas liksom en elev som ger sig ut i korridoren för att se vad som händer. Skräckslagna elever flyr genom fönstren eller springer planlöst runt i korridorerna.

Alex hotar nu den skrämda rektorn. En färgad elev, Benny, försöker övertala honom att avstå från att skjuta men blir själv måltavla. Alex ger Mr Lewis några sekunders respit men skjuter honom sedan i ryggen.

Nathan och Carrie har lyckats hålla sig gömda men upptäcks av Eric som förföljer dem. I den ödelagda cafeteria där livlösa kroppar och kvarlämnade tillhörigheter ligger strödda över hela golvet möts Eric och Alex. Alex berättar stolt att han knäppt rektorn och några till. Eric svarar med att skjuta ner Alex.

Han beger sig sedan sakta in i köksregionen. Smyger sig mot det stora kyl- och frysförådet där han upptäcker Carrie och Nathan. Han lyfter geväret och pekar mot en av dem sedan den andre. Han börjar långsamt säga ramsan; Ini Mini minie moo (Ole dole doff)...

Varför?

En film om en fiktiv tragedi med tydliga beröringspunkter till massakern på Columbine High School i Littleton, i april 1999 då två elever sköt tolv elever och en lärare och sedan sig själva, skulle kunna vara ett försök att ge svar på den ofrånkomliga frågan; varför? Vad driver två till synes normala killar att genomföra ett vansinnesdåd och sedan ta sina egna liv (som var fallet i Columbine)? *Elephant* ger oss inga enkla lösningar, inga djuplodande förklaringar av mördarnas psyken. Regissören Gus Van Sant låter sin egen fascination och egna funderingar mynna ut i en betraktelse över amerikanska high school-ungdomars konkreta verklighet. En betraktelse som också blir en blyxtbelysning av en ungdomsgenerations vilshenhet.

I filmen planteras visserligen fenomen som ofta får bära ansvaret för att ungdomar anammar extrema ideologier och urartar i våldsamma beteenden. Vi ser Eric och Alex titta på journalfilmer om nazismen och spela brutala dataspel. Samtidigt skönjer vi två välutbildade pojkar som läser, spelar piano och citerar Shakespeare. "So foul and fair a day I have not seen." Inte en kommentar man väntar sig av någon som snart skall skjuta sina skolkamrater.

För något år sedan kom Michael Moores dokumentär *Bowling for Columbine*. Han beskrev hur indignerade röster var snabba att åberopa våldsfilm, dataspel, rockmusik och inte minst artisten Marilyn Manson som syndabockar för de

våldshandlingar som ungdomar utfört. Men Moores film blev en hänsynslös dissektion just av förenklingar i orsakssammanhang och Moore fokuserade på helt andra saker som medias sensationslystnad och den amerikanska vapenlagstiftningen.

Elephant är också den mycket långt från förenklingar och skildrar snarare en rad symptom som mer handlar om ungdomars utsatthet i skolans kunskapsfabrik, avsaknad av vuxna förebilder och klichéartade idealbilders underminerande av ungdomarnas självförtroende. Här lutar man sig inte på några egentliga anledningar eller universalbotemedel.

- *Elephant* lämnar oss att dra egna slutsatser. Att fördöma utifrån det vi ser, eller försöka tolka de sublimes antydningar som regissören gör. Vi serveras inte det sammanfattande tillfredställande slut som gör att vi kan sätt punkt och gå vidare. Fundera över er spontana upplevelse av filmen och de känslor den frammanar. Vilka frågor väcker den? En film som ger upphov till fler frågor än svar kan göra en del åskådare besvikna. Kan man känna sig lurad när man inte får presumtiv sanning presenterad utan bara teorier kring något som trots allt har en stark verklighetsanknytning?

Elephant försöker att förmedla en känsla av det trauma det innebär att bli vuxen, att överleva i en skolmiljö och att våga stå för den man är. Inte bara Eric och Alex mår dåligt. Den amerikanska skolmiljön skiljer sig från den svenska med en avsevärt mer tävlingsinriktad kultur. Det handlar om att vara bäst. Den mest populära, mest vältränade, mest begåvade i fysik, "the one most/least likely to succeed" är epitet som förunnas några få i amerikanska skolböcker. Eleverna värderas, tävlar och avfärdas skoningslöst i allt de gör. Som om detta inte var nog skall man också vara vacker, smal, rik och så normal som möjligt. Inte alla elever förmår leva upp till idealen. Och även de som ser ut att göra det verkar ha sina tvivel.

Man kan se *Elephant* som en lägesrapport över skolsituationen generellt. Hård konkurrens, mobbning, lärare som inte ser, kombinerat med den gigantiska koloss som skolan som arbetsplats utgör för både elever och lärare. Ändlösa korridorer, stängda dörrar och elever hela tiden i rörelse omöjliggör intimitet och överblick. Problemen växer sig monumentala utan att man märker det och plötsligt är det för sent. Skolan är bortom kontroll.

Watt High School är en sluten värld med egna härskande regler och hierarkier. Vi möter de populära, som Elias, som verkar känna många. En glad öppen social kille med konstnärliga ambitioner. Tjejtrion Brittany, Jordan och Nicole tävlar både inbördes men också mot resten av skolans tjejer om att vara poppis och eftertraktade. Deras önskan om pojkvänner står dock ibland i kontrast till den lojalitet som tjejgänget kräver. Nathan, som vi presenteras för ute på idrottsplanen, befäster sin status med Lifeguard-tröjan som gör honom oantastlig, beundransvärd, men också ouppnåelig för tjejer som inte är tillräckligt snygga.

Michelle är en av dem som verkligen bär loser-stämpeln i pannan. Dålig på gymnastik, duschar inte och stryker blygt längs väggen i korridorerna. Hon symboliserar hackkycklingen som kanske ändå har bra betyg i det som inte har med idrott att göra.

Skolan kräver sina offer och framställs som en koloss som slukar de svaga.

Bilden av Michelle som går över det öde gymnastiksalsgolvet blir en metafor för elevens utsatthet. Omklädningsrummet är en livsfarlig zon där mobbning kan ske ostört utan insyn från vuxna. I bakgrunden på ljudbandet hörs hur ”kompisarna” tisslar och tasslar. ”Loser” ekar i Michelles öron medan hon vett-skrämt och fokuserat byter om vid sitt skåp. En klaustrofobisk scen som förblir oförlöst. Vi bara anar hur hennes verklighet sett ut år efter år.

I slutet när Alex riktar geväret mot rektorn och denne ber för sitt liv inser vi att det finns mycket uppdämd ilska och besvikelser hos honom. En hämnd för alla oförrätter och för lärarnas förbiseende. ”There’s others like us out there too. And they will kill you if you fuck with them like you did with me and Eric.”

- Diskutera hur elevernas tillvaro beskrivs. De skulle kunna vara vilka genomsnittliga ungdomar som helst. Måhända generaliserade och ibland stereotypa men finns det något allmängiltigt igenkännbart som ni själva kan relatera till? Fundera över vilka olika grupperingar man kan hitta på er skola.

Det framgår att Eric och Alex hade ett förhållande. Om detta var något som de mobbades för är oklart men en trolig anledning till utanförskap. Vi får inte veta så mycket om dem. De framställs varken som särskilt elaka eller våldsamma. Eric ses till och med spela Beethoven även om han avslutar sonaten

med en aggressiv gest. De förefaller emellertid iskalla när de planerar sitt dåd. Lugnt resonering och till och med uppmuntrande varandra att njuta av situationen.

- Det svåraste att förstå är deras totala avsaknad av empati och den frågan förblir obesvarad både i filmen och efter mordet på Columbine. Dödsskjutningarna tycks vara en hämnd för något. På vilket sätt tror ni att Eric och Alex har känt sig orättvist behandlade eller helt förbisedda? Varför skjuter de Michelle om de var ute efter att döda sådana de var avundsjuka på?

Våldet och media

Ungdomskultur har så länge begreppet existerat varit i fokus när det gäller att orsaksbestämma olika samhällsproblem. Dansbaneområdet, jazzmusiken, serietidningarna, rockmusiken, videovåldet, hip hopen, tv-spel etc, har i olika tider ansetts vara roten till allt elände ungdomar har ställt till med. Efter Columbine höjdes instinktivt röster som skyllde massakern på allt ifrån filmvåld i allmänhet till rockmusik. Specifik måltavla blev just i det fallet Marilyn Manson.

Vad som däremot sällan debatteras är mediernas onyanserade skildringar av ”verkligt” våld och dess fokusering på våld i all upptänkt nyhetsrapportering. Man tenderar att ge det en dignitet och uppmärksamhet som knappast står i proportion till nyhetsflödet som helhet.

I *Bowling for Columbine* problematiserar Michael Moore denna benägenhet att skildra våld framför andra nyheter. Detta är allvarligt av två skäl. Dels finns i denna typ av nyhetsrapportering varken vilja eller plats att skildra några som helst bakomliggande sociala orsaker till det som sker. Dessutom medverkar denna typ av bevakning till att psykiskt labila människor kan triggas till att själva begå liknande brott. I USA har detta fenomen t o m fått ett namn, ”copy cat”.

I Sverige har vi ett tragiskt exempel där vår utrikesminister knivmördas på öppen gata. Någon dag därefter går en annan ung man ut och dödar en liten flicka i Arvika. Kanske inspirerad av det mediebevakade brottet.

- Alla söker vi bekräftelse och uppskattning. Uppmärksamhet kring ett brott är dålig uppmärksamhet men kanske bättre än ingen alls för många. I filmer som Oliver Stones *Natural Born Killer* får denna brutala symbios mellan media och förövare fruktansvärda konsekvenser. De två parterna driver varandra in i en återvändsgränd av våld och död. Diskutera vidare vilket ansvar media har när det gäller att skildra våld, både vad gäller bakgrund och ”onödigt” uppmärksamhet.

- Någonstans har det blivit accepterat att man löser konflikter med våld. En liberal vapenpolitik understöder det faktum att två tonårsskallar som Eric och Alex lugnt kan sitta hemma och beställa tunga vapen över internet. Framkörning till dörren och ett uppmuntrade ord från budkillen ingår.

Frågan är vad som får dem att gå över gränsen och se våldet som den enda möjliga lösningen på deras problem. Fundera över våldet i vår egen vardag. Kommer det, som vi lite klichéartat säger, närmare?

- I Sverige har också mediebevakningen av våld ökat, inte

minst genom inhemska och importerade "crime-shows". Vilka bilder av omvärlden ger en kväll med *Cops*, *Efterlyst*, *Forensic Detectives*, *Brottsplats Los Angeles* och så vidare?

Vuxenvärldens svek

Den första vuxna person vi presenteras för i *Elephant* är Johns far. En berusad man som tar sin son på en vinglig färd till skolan. Kanske han kan få personifiera hela vuxenvärlden och dess brist på ansvarskänsla? Med en sådan förebild vid ratten är det väl inte underligt att ungdomar känner sig vilsna och övergivna. Men också arga och besvikna över att de vuxna inte orkar med utan hellre vänder bort och bedövar sig. Kanske med hjälp av legala eller illegala droger, statussymboler eller ett symbiotiskt uppgående i teve, skräpmedia eller annan förströelse.

Eric's föräldrar svävar förbi som skuggor vid frukostbordet, utan ansikten. Bara de vanliga tjugiga kommentarerna hörs. På skolan finns lärarna som agerar efter strikta mönster. Oangelägna om verklig kontakt med ungdomarna och mer intresserade av disciplinära frågor som snittet på gymnastikkäddor och att man kommer i tid. Rektorn Mr Lewis får bokstavligen ta emot den hatsalva mot vuxenvärlden som Alex avfyrar i slutet. Hade de bara lyssnat hade tragedin kanske kunnat undvikas tycks vara Alex, och kanske också filmens, credo.

Titeln elefant syftar på aforismen om elefanten i ett rum som ingen ids se för att den är för stor. Ett problem som vuxit sig så stort att det skymmer sig självt och omgivningen förmår inte se att det existerar. Att unga människor mår dåligt undgår ofta vuxenvärlden, både föräldrar och lärare, trots att de har det framför sig varje dag.

- Johns far försöker tafatt fråga sonen om skolan men verkar inte genuint intresserad. Avsaknaden av, eller de vuxnas konturlösa närvaro i *Elephant* är naturligtvis avsiktlig. Visserligen utspelar den sig i skolan där föräldrar varken har insyn eller närvarar särskilt ofta. Men de föräldrar som dyker upp ger så vagt intryck att det ger en bild av dem som frånvarande även då de är därstädes. Vad ger filmen för intryck av vuxenvärlden? På vilket sätt är man som elev mer sårbar i skolan gentemot de vuxna där?

- Dagens samhälle (i väst) är skiktat, inte bara i skolan. Människor lever i världar som tenderar att vara alltmer separerade från varandra. Pensionärer, småbarnsföräldrar, dagisbarn, skolor, ungdomar. Alla betraktas de som separata grupper med skilda behov, motiv och önsknings. Vi kanske ser det som naturligt men det räcker med att göra en jämförelse med det samhälle som många invandrare kommer ifrån, eller att blicka ett hundratal år tillbaka i tiden i Sverige och vi finner helt andra mönster för samlevnad. Fundera över om *Elephant* i detta avseende också innehåller en mer generell civilisationskritik? Diskutera hur vi lever när det gäller kontakten mellan olika generationer. Finns det en risk att vi i effektivitetens namn riskerar att få ett samhälle med helt vattentäta skott mellan generationerna?

En formmässig utmaning

Elephant är ingen skildring av tragedin i Columbine. Inte heller är det, enligt regissören Gus Van Sant, en dokumentär, ett dokudrama eller ens en fiktiv berättelse om mordet. Han har kallat den en sorgesång.

I rollerna finns ungdomar utan filmvana men som alla använt sina egna erfarenheter för att utforma historien. De kallas för sina verkliga namn för att ge en större intimitet.

Narrativt liknar *Elephant* mer en poetisk betraktelse av en dag i skolan än ett filmdrama. Kameran håller sig på avstånd och följer som på måfå någon elev genom korridorer eller över en grässlånt. Regissören som även står för klippningen undviker framför allt klipp mellan hel och halvbild, som är brukligt i det filmspråk som vi är vana att tolka. I *Elephant* ser vi en person börja i närbild, inleda en rörelse och för att sedan försvinna ur bild medan kameran förblir orörlig. De lämnar oss medan vi står kvar och de längsta åkningarna är över en minut.

Andra gånger följer en lätt handkamera i nacken på den vi följer. Det till synes slumpmässiga urvalet av personer betonar voyeurperspektivet. Det finns ingen känsla av att scenerna speglas upp för en publik och vi lirkas inte i någon riktning. Det som betraktas ges därigenom en illusion av objektivitet. *Elephant* håller sig inte heller till gängse film dramaturgi. Den saknar en presentation, en upptrappning och final i vanlig bemärkelse. Förutom ett par tillbakablickar är handlingen cirkulär. Det mesta i filmen händer ungefär samtidigt. Det vill säga minuterna innan Eric och Alex kommer till skolan för att mörda. Första gången vi möter dem har vi ingen aning om vilka de är. Först efter att vi sett en av dem mobbas sker en kort tillbakablick som ger viss information.

Ett raffinerat pussel av parallella skeenden börjar läggas. Några scener återkommer dessutom flera gånger. Bland annat den när John möter Elias som fotograferar honom i korridoren. I bakgrunden springer Michelle förbi. Den scenen återkommer två gånger ur nya perspektiv men med exakt samma händelseförlopp. Den inte bara påminner om hur allas våra liv interagerar med varandra, att alla våra handlingar får konsekvenser och att det finns en slumpens eller ödets nyck som påverkar. Det finns också en aningslöshet i deras sätt att vara som gör att vi som vet att en katastrof närmar sig känner ett behov av att hoppa in och stanna tiden.

Enligt ett kommersiellt Hollywoodmätt skulle *Elephant* se helt annorlunda ut. Goda respektive onda karaktärer skulle snabbt etableras. Repliker, scenerier och fotot skulle arbeta för att betona dualismen. De elaka killarna skulle ha demoniserats. De skulle knappast ha några goda eller ens normala sidor.

Men i *Elephant* spelar de både piano och citerar Shakespeare och verkar rätt oförargliga ända fram till det fruktansvärda

sker. Det finns inte heller några självklarheter vilka som skall klara sig eller dödas. Våldet slår slumpartat och hänsynslöst. *Elephant* är trots sitt tema ingen våldsfilm i traditionell mening. När Eric och Alex börjar skjuta sker det inte ackompanjerat av specialeffekter. En ung kille som tittar ut i korridoren blir skjuten och faller ihop. Vi ser blod på golvet när de flyttar honom en bit. Men det råder ett märkligt lugn över situationen. Det råder viss panik men inte så som man är van att se det skildrat på film med skrik, närbilder, kroppar som faller i slow-motion, ljudeffekter och förstärkande musik. "Larger than life" är en slags strategi för hur man får biopubliken med på noterna. Ett nervigt klipparbete brukar ytterligare förstärka känslan av kaos, gärna med bilder av det annalkande SWAT-teamet (polisens specialstyrkor). I *Elephant* råder i stället en realistisk tystnad när inte vapnen smattrar. Men också vapenljuden har en mer realistisk ljudvolym.

Överhuvudtaget arbetar *Elephant* lika mycket med ljud som med bild. Liksom det vi ser blir det vi hör också något som vi råkar uppmärksamma i förbifarten. Dialogen är lågt mixad så att det ibland är svårt att höra replikerna. En del ord lyfts ur det ständiga sorlet i korridorerna medan bakgrundsljuden tenderar att ta över, såsom musik från något klassrum, ljudet av steg eller ibland ljud av rinnande vatten och fågelsång. Oljudet och slamret i skolans cafeteria är konstant men ökar till smärtgränsen när Eric är där för att rekognosera. Han överväldigas av sorlet som växer till en smärtsam kakafoni i hans eget huvud.

- Molnen som far över himlen. En ny dag nalkas, passerar och läggs bakom oss. För det mesta händer inget dramatiskt i våra liv. Gus Van Sant har velat betona slumpmässigheten som naturligtvis inte handlar om rättvisa. Det som sker det sker och när det gör det skiljer det sig från den fiktiva bild vi får exempelvis via olika filmer. Diskutera hur ni upplever dessa formmässiga grepp. Ökar den lågmälda realismen upplevelsen av filmen eller skulle de gängse filmgreppen vara mer effektiva i att skapa dramatik?

- I *Elephant* framhäver mixningen ibland ljud av dörrar som slår eller samtal i bakgrunden. I slutet när Eric beger sig till kafeterian hörs svagt fågelkvitter och ljud av rinnande vatten. Varför använder man sig av en sådan effekt som inte har med den konkreta situationen att skaffa? Musik förekommer ofta svagt, som om någon spelade i bakgrunden. Undantaget är pianosonaten av Beethoven som spelas på ljudbandet men som också återkommer när Eric spelar piano i sitt rum.

- *Elephant* bygger aldrig upp illusionen av att något hemskt skall hända förrän vi sett Alex och Eric komma militärklädda till skolan. Dramatiken bygger i stället på att vi som publik sitter med facit i hand. Inledningsvis är det rimligt att tro att John är en av mördarna (förutsatt att vi vet vad filmen handlar om). Sen inser vi att det faktiskt kan vara vem som helst av dessa normala ungdomar som skall "flippa ur" och begå fruktansvärda våldsdåd. Fundera över hur karaktärernas neutrala approach påverkar vår upplevelse av filmen och hur färgade vi är av klichéer och en traditionell filmdramaturgi.

Anteckningar

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Produktionsuppgifter

USA 2003

Manus & regi: Gus Van Sant

Foto: Harris Savides

Klippning: Gus Van Sant

I rollerna

Alex – Alex Frost

Eric – Eric Deulen

John – John Robinson

Elias – Elias McConnel

Jordan – Jordan Taylor

Brittany – Brittany Mountain

Tekniska uppgifter

Speltid: 81 min

Format: Vidfilm 1:1,85

Ljud: Dolby SRD

Censur: Från 15 år

Svensk premiär: 23 januari 2004

Distribution

Sandrew Metronome, Box 5612, 114 86 Stockholm Tel. 08-762 17 00, fax 08-10 38 50 www.sandmet.com